

УДК 338.436

А. А. Мельник,
к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЦІНОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ НЕЕКВІВАЛЕНТНИХ МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН В АПК

Досліджено сутність категорії "нееквівалентний обмін", визначено напрями і засоби його подолання, розглянуто цінову політику держави в контексті її удосконалення.

The essence of the non-equivalent relations between industries has been researched, the ways and means to cope with it have been defined. The government's price policy and the ways to its improvement have been studied.

ВСТУП

В Україні на сьогодні сформована і функціонує модель аграрної економіки ринкового типу. В той же час їй притаманно чимало проблем. Одна із головних — низька прибутковість сільськогосподарських підприємств. На сьогодні вона не в змозі забезпечити розширене відтворення аграрного виробництва не тільки на інноваційних засадах, але й на індустріальних. Машинами та обладнанням аграрні підприємства забезпечені на 45—65% технічної потреби, більшість яких зношені. Вітчизняні машини та обладнання відстають від світових на 2—3 покоління. Технологічна потреба аграрного сектору в технічних засобах вимірюється в сумі 250—280 млрд грн. [6]. Для порівняння: прибуток у сільськогосподарських підприємствах у 2010 р. становив 12,8 млрд грн., а частка збиткових підприємств — 30,7% [7, с. 52]. Саме тому суттєве підвищення прибутковості агропідприємств є головною умовою їхнього техніко-технологічного переоснащення і на цих засадах ефективного й стабільного функціонування та розбудови постіндустріальної моделі сільського господарства.

Прибутковість агропідприємств, у свою чергу, визначається низкою факторів. Чільне місце у їхньому складі належить зовнішньому фактору — ринковим цінам на їхню продукцію. У зв'язку з цим загальноновизнаним є положення, згідно з яким перехід на ринкові ціни не забезпечує еквівалентний обмін сільському господарству з боку суміжних сфер АПК (першої й третьої). Він отримав назву "диспаритет", або "ножиці" цін. Ринок сам по собі не може вирішити цю проблему. Необхідне втручання держави. Цьому питанню

проділялася увага з боку багатьох науковців: А.П. Макаренка, А.Ю. Мельника, О.М. Могильного, П.Т. Саблука, Г.В. Черевка, О.М. Шпичака та багатьох інших. Віддаючи належне їхньому вкладу у дослідження проблеми диспаритету цін і необхідності втручання держави в процес ціноутворення на аграрному ринку, наголосимо, що тут є деякі дискусійні аспекти. Один із них — можливість бездотаційного регулювання державою цін на аграрному ринку, використання для цього інших засобів та важелів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження сутності категорії "диспаритет цін", цінової політики держави щодо удосконалення міжгалузевих відносин в АПК, без використання прямих виплат із бюджету.

РЕЗУЛЬТАТИ

Напередодні аграрної реформи більшість науковців і практиків стверджували, що тотально одержавлена модель сільського господарства неспроможна забезпечити високоефективний і стабільний його розвиток. А тому вона приречена на крах і демонтаж її неминучий. Перехід до ринкової моделі сільського господарства не має альтернативи. Це підтверджує досвід історичного розвитку країн з розвиненою ринковою економікою.

За два десятиріччя Україна накопичила власний досвід переходу до ринкової економіки і її функціонування, зокрема в сільському господарстві. До цього вважалося, що останнє найбільш сприятливе до ринкових засад, з мінімаль-

ним втручанням держави. Але виявилось, що саме "вільний ринок" не самозабезпечує еквівалентного міжгалузевого обміну, тобто сільсько-го господарства з першою й третьою сферами АПК. У зв'язку з цим П.Т. Саблук зазначає: "Через недосконалість міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму, за 15 років галузь втратила понад 600 млрд грн., що зумовило значне зменшення коштів на формування її матеріально-технічної бази та оплату праці, яка в сільському господарстві удвічі нижча, ніж у промисловості" [6, с. 21]. В.Я. Месель-Веселяк підкреслює: "Отже, слід повернути сільському господарству втрачене. Для цього необхідно вишукати джерела фінансування як виробничої, так і соціальної сфер на селі. Це можливо зробити лише за рахунок удосконалення міжгалузевих відносин. Держава має забезпечити рівні економічні умови для роботи різних галузей, враховуючи особливості сільського господарства" [3, с. 25—26].

Досвід розвинутих країн світу і вітчизняна практика свідчать, що ринкова економіка не може забезпечити таке саморегулювання цін на аграрному ринку, яке створювало б умови для сталого розвитку сільського господарства. З метою усунення недосконалості ринку об'єктивно необхідним є втручання держави в механізм ринкового ціноутворення [2].

З огляду на викладене вище, логічно сформулювати такий висновок. Головні напрями ринкової трансформації сільського господарства — роздержавлення, приватизація, формування і розвиток ринково-підприємницького середовища зумовили появу недосконалих міжгалузевих ринкових відносин, а тому необхідне їхнє реформування на засадах втручання держави в процес ринкового саморегулювання. Зрозуміло, що ніхто не ставить питання про повернення до тотального одержавлення галузі. Йдеться про пошук оптимального поєднання ринкового саморегулювання з державним свідомим регулюванням ціноутворення на аграрному ринку. Практично не обговорюється можливість тільки ринкового регулювання цін, принаймні без їхнього дотування державою. Саме це питання є головним в запропонованій статті.

Почнемо його із наукового трактування змісту категорії "нееквівалентний обмін" ("диспаритет цін") щодо сільського господарства з боку його контрагентів на аграрному ринку. До речі, його, як правило, ототожнюють із ринком сільськогосподарської продукції. На наш погляд, аграрний ринок — це усі ті види ринків, на яких аграрні товаровиробники є суб'єктами ринкових угод, тобто продажу не тільки сільськогосподарської продукції, але й купівлі виробничих ресурсів, необхідних для її виробництва. З цих по-

зицій аграрний ринок включає такі види ринків: 1) ринок засобів виробництва, які купують аграрії; 2) ринок реалізації виробленої ними продукції; 3) ринок земель сільгосппризначення; 4) ринок, який функціонує між самими аграрними виробниками (в межах другої сфери АПК, наприклад, купівля-продаж кормів, худоби і т.ін.).

Будь-який вид ринку, вищеназвані зокрема, за своєю об'єктивною природою і головним призначенням мають забезпечити суб'єктам ринку еквівалентний обмін. Йдеться про певний рівень ринкових цін для всіх учасників аграрного ринку. Чим він визначається? У зв'язку з цим Ю.Ф. Мельник і П.Т. Саблук стверджують: "Основою формування цін у ринкових умовах є співвідношення попиту та пропозиції" [2, с. 5]. Положення не нове. Такий критерій виміру цінності товару, на наш погляд, є лише одним із багатьох складових системи чинників ціноутворення. Найбільш доцільним тут є інтегральний підхід, відповідно до якого ціна визначається багатьма чинниками, що мають як виробничий, так і ринковий характер. В останніх співвідношення попиту й пропозиції є вирішальним.

У практичному аспекті ринкова ціна у кінцевому підсумку завжди є результатом торгу, який фіксує досягнуту угоду між продавцем і покупцем товару. Зрозуміло, що спочатку продавець прагне продати свій товар якомога дорожче. Його ціна — це ціна пропозиції. У покупця наміри протилежні. Його ціна — це ціна попиту. Продавець і покупець зупиняються на компромісному варіанті. Тобто ціна пропозиції і ціна попиту наближаються одна до одної, формуючи реальну ринкову ціну. Поступливість одного суб'єкта ринку і наступальність іншого, безумовно, залежать від співвідношення попиту та пропозиції на даний товар. Покупцю в його прагненнях сприяє конкуренція між продавцями товару, продавцю — між покупцями. У цій логіці ціноутворення певною мірою знаходять відображення більшість її наукових напрямів: "витрат виробництва", "граничної корисності", "співвідношення попиту й пропозиції" й інших. Але навіть здоровий глузд і логіка дають підстави стверджувати, що для продавця товару ціна на його товар, при всіх маніпуляціях цін, має нижню межу — витрати виробництва, а для покупця — його платоспроможність. Будь-який товаровиробник не зможе відтворювати навіть просте виробництво, якщо ринкова ціна постійно не компенсує йому витрат. В такому разі можливі варіанти: 1) неповне відтворення; 2) зміна профілю виробництва; 3) економічне банкрутство. Тобто йдеться про занепад і руйнацію певного виду чи галузі виробництва.

Разом з тим, важливо визначитись, про які витрати йде мова, оскільки на практиці індиві-

дуальні витрати істотно відрізняються по галузі. Умовно їх можна поділити на три групи: найбільш високі; середні; низькі. Згідно трудової теорії вартості (і це логічно), ринкова ціна має компенсувати ті витрати, які здійснені за суспільно нормальних умов виробництва, при середньому рівні кваліфікації працівників, середній інтенсивності їхньої праці. Такі витрати більш менш відповідають тим господарським одиницям, які на даний час виробляють основну масу продукції даного виду. Але за обмежених природних ресурсів, наприклад землі у сільському господарстві і диференціації її родючості, різноманітних кліматичних умов, суспільно нормальними можуть бути й гірші умови господарювання щодо цих чинників.

З огляду на вищевикладене, можна сформулювати висновок, згідно з яким ринок компенсує виробникам товару не індивідуальні, а суспільні витрати. І нееквівалентний обмін має місце лише тоді, коли ціна товару їх не покриває. Оскільки індивідуальні витрати (собівартість) в даній галузі істотно диференційовані по підприємствам, то для ринкової економіки є нормальним положення, за якого завжди певна частка підприємств одержує надприбуток (зумовлений низькою собівартістю у порівнянні із суспільною), натомість інша не отримує прибутку взагалі. Наголосимо, що така диференціація індивідуальних витрат по підприємствам стимулює їх не тільки на досягнення суспільного рівня витрат виробництва, але і їхнього зниження з метою одержання надприбутку як результату інноваційного розвитку. І в цьому контексті ринок постійно стимулює товаровиробників до впровадження у виробництво досягнень НТП і сприяє розвитку галузі. Таке ціноутворення є типовим для конкурентного ринку, який виключає диспаритет цін щодо усіх його суб'єктів. Нееквівалентний обмін може мати місце тоді, коли ті чи інші суб'єкти ринку займають монопольне чи олігопольне положення щодо своїх контрагентів. Саме такими є підприємства першої й третьої сфер АПК, які мають можливість диктувати ринкові ціни і за рахунок цього привласнювати певну частку новоствореної вартості агровиробниками.

У зв'язку з цим виникає питання щодо господарської поведінки агровиробників, зокрема, чи може диспаритет цін зрештою зруйнувати галузь сільського господарства? Адже не отримуючи прибутку, будь-який товаровиробник не буде функціонувати. Натомість в жодній країні цього не спостерігається. Пояснюється це дією низки чинників, що протидіють диспаритету цін. Один із важливих — це кооперація порівняно малих агровиробників, створення ними постачально-збутових і сервісних кооперативів з ме-

тою концентрації протидії ціновому тиску з боку підприємств першої й третьої сфер АПК і виходу на кінцевого споживача. Певну роль відіграє і інтеграція аграріїв з підприємствами третьої сфери АПК.

Кооперація та інтеграція ферм в країнах Заходу отримала широкий розвиток і достатньо висвітлена у вітчизняній економічній літературі. А тому розглянемо інший аспект диспаритету цін, а саме: особливості формування суспільних витрат виробництва в умовах НТР, посилення концентрації виробництва в сільському господарстві. В США, як відомо, сільське господарство функціонує на постіндустріальних засадах. Саме тому здійснимо аналіз господарської структури аграрної сфери за критерієм розміру ферм. При цьому наголосимо, що в США поняття "ферма" — це будь-яке аграрне господарство, незалежно від його розмірів і організаційно-правової форми. У складі ферм виділяють такі основні види: сімейні ферми, партнерства, корпорації (сімейні і несімейні), кооперативи тощо.

У США приблизно до середини 50-х років ХХ ст. основну масу товарної продукції сільського господарства виробляли середні за розмірами ферми. Вони й формували суспільні витрати виробництва. Дрібнобізнесові й малі ферми були низькорентабельними або збитковими взагалі. Великотоварні агроструктури нерідко одержували надприбуток за рахунок низької собівартості продукції.

Новим моментом, який характеризує специфіку диференціації сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі, є та обставина, що в розвинутих країнах дедалі більше вимальовується "двокомпонентна" структура сільськогосподарського виробництва. До речі, згідно з новою класифікацією, ферми США офіційно поділяють на дві групи: малі — з обсягом реалізованої товарної продукції до 250 тис. дол., і великі — 250 тис. дол. й більше.

Під час розгляду двокомпонентності сільськогосподарського виробництва, яка складається в економічно розвинутих країнах, безперечно, допускається певна умовність. Середні ферми є й нині. Однак у концентрації сільськогосподарського виробництва спостерігається посилення в економічному плані значення великих фермерських господарств і корпорацій та відповідно зниження дріботоварних [1].

Показовими у цьому відношенні є дані табл. 1.

Наведені в табл. 1 дані дають підстави стверджувати, що за період 2002—2007 рр., тобто всього за 5 років кількість великих ферм збільшилася на 35,9%, а частка у виробництві товарної продукції на 8,6 в.п. і досягла майже 85%. Виникає питання, який із двох секторів сільського госпо-

Таблиця 1. Кількість малих і великих ферм США, їх питома вага у загальній кількості й виробництві товарної продукції*

Сектори фермерських господарств	Кількість ферм, тис. од.		Питома вага, %			
			у загальній кількості ферм		у виробництві товарної продукції	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Малі ферми до 250 тис. дол.	1969,2	1987,7	93,4	90,2	24,0	15,4
у тому числі 100—249,9 тис. дол.	162,8	149,0	7,6	6,8	12,6	7,9
Великі агроструктури 250 тис. дол. і більше	159,8	217,1	7,5	9,8	76,0	84,6
у тому числі 1 млн дол. і більше	29,5	57,3	1,4	2,6	46,8	58,7

* Розраховано за даними: 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. — Vol. 1. Geographic Area Series. Part. 51. — US Department of Agriculture, NASS, 2009.

дарства формує суспільно необхідні витрати. Теоретично і, напевне, практично сектор великотоварних ферм. А це усього 217 тис. ферм, або менше 10% від їх загальної кількості. Великотоварні агроструктури мають незаперечні переваги щодо більш ефективного використання усіх виробничих ресурсів. На великих підприємствах оптимальної величини ефективність використання виробничих ресурсів в 2—3 рази вище.

Досвід вітчизняних фермерів свідчить про те, що урожайність основних сільськогосподарських культур підвищується в міру збільшення зібраної площі. Так, у 2010 р. врожайність зернових і зернобобових культур по всіх фермерських господарствах становила 21,9 ц/га, кукурудзи на зерно — 38,2, соняшнику — 13,4 ц/га. Водночас у фермерських господарствах із розмірами зібраної площі більше 1000 га ці показники становили відповідно — 28 ц/га, 50,5 і 14,5 ц/га, а в господарствах до 50 га — 16,2 ц/га, 31,0 і 10,7 ц/га. Якщо порівняти урожайність великих фермерських господарств (більше 1000 га) і малих (до 50 га), то урожайність перших перевищує урожайність останніх на 73,5%, 62,9 і 35,5% [7, с. 170—171].

З огляду на викладене вище, тобто з макроекономічних позицій, держава мала б сприяти подальшому розвитку сектора великотоварних агроструктур. Адже він охоплює агроструктури інноваційного типу, які володіють значним оборотним капіталом, тісно зв'язані з наукою і промисловістю, мають прямий доступ до потрібних джерел інформації, постійно націлені на впровадження новітніх видів техніки і технологій. Відповідно в них порівняно з іншими фермами вища ефективність господарювання. Дрібні й малі ферми у цьому аспекті не можуть конкурувати з великими агроструктурами. Останні у змозі більш ефективно забезпечити продовольчу безпеку країни [1].

З вищевикладеного можна зробити висновок, що диспаритет цін щодо сільського господарства тією чи іншою мірою притаманний усім країнам з розвинутою ринковою економікою. Разом з тим, його негативи неоднакові для окремих груп агропідприємств. Вони зростають у міру підви-

щення індивідуальних витрат виробництва в господарських одиницях. Водночас ті з них, що функціонують на інтенсивно-інноваційних засадах, можуть одержувати прийнятний прибуток і навіть надприбуток. В дрібних й малих фермах виручка не завжди покриває й витрати, тобто

вони функціонують на межі економічного банкрутства. Саме посилюючись на них, науковці обгрунтовують негативні наслідки диспаритету цін. При цьому не звертається увага на той факт, що суспільно необхідні витрати перемістилися у сектор великотоварних ферм.

Саме у цьому контексті диспаритет цін можна розглядати і як каталізатор зниження витрат виробництва у сільському господарстві, стимул концентрації у ньому виробництва, в якому проявляються переваги великих агропідприємств.

У зв'язку з цим логічно виникає питання щодо регулятивної цінової політики держави на продукцію агровиробників. Тобто, чи є потреба їх підтримувати, регулювати і тим самим зберігати низькорентабельні й збиткові ферми, або не втручатися в цей процес зовсім, дати можливість для стихійної регуляторної дії ринкового механізму. Відповідь на поставлене запитання не може бути однозначною. Тут потрібно врахувати низку умов і чинників, які діють значною мірою протилежно.

У макроекономічному контексті з точки зору інтересів національної економіки і в руслі розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, переходу його до постіндустріальної моделі, штучна підтримка низькорентабельних, а, тим більше, нерентабельних ферм є не що інше, як гальмування вищезазначених процесів. Адже економічне банкрутство — це витіснення відсталих у техніко-технологічному аспекті ферм. Образно кажучи, банкрутство є методом шоквої терапії для сільського господарства і важелем підвищення його ефективності. Воно б'є не по авангарду, а по хвосту колони, відсікає відсталі, витісняє їх з ринково-підприємницького середовища. Тут ринкові сили діють за принципом "природного відбору". Відбувається селекція товаровиробників з відбракуванням тих, хто не спроможний за даних ринкових цін забезпечити собівартість товарів меншу за них. Земля й інші виробничі ресурси переходять у користування більш ефективних ферм.

Уже нині в США ті 15 % товарної продукції, що припадають на нього, міг би без особливих проблем компенсувати сектор великотоварних

ферм, які до того ж мають незаперечні економічні переваги. Невеликі за площею ріллі ферми не в змозі ефективно використовувати переваги меліорації, науково обгрунтованих сівозмін, високопродуктивної техніки, інтенсивних технологій, хімічних засобів, тобто найбільш важливих чинників постіндустріалізації й підвищення ефективності аграрного сектора. Зокрема, як свідчить досвід США, урожайність культур на землях, які обробляють дрібні ферми, на третину менше, ніж у великих [1].

Дотація цін потребує чималих коштів. Так, у 2007 р. в США урядові "цінові платежі" становили 8,0 млрд дол. У середньому на одну ферму припадало 9323 дол. З точки зору національної економіки це лише перерозподіл бюджетних коштів на користь передусім низькорентабельних і збиткових господарств. Їхнє джерело — податки з усього населення, зниження його платоспроможності у цілому, на продукцію сільського господарства зокрема. Крім того, "перерозподіл — це завжди гра з негативною сумою... Завжди, коли здійснюється спроба перерозподілити шматок економічного пирога, під час трансферту губиться більша чи менша кількість крихт. Внаслідок цього пиріг стає загалом меншим" [5, с. 23].

Перерозподіл коштів бюджету — це утримання чиновників, які здійснюють таку функцію і не завжди безкорисно.

Викладене вище дає підстави сформулювати висновок, згідно з яким в економічному аспекті бездотаційне вирішення проблеми диспаритету цін є більш вигідним для суспільства. Останнє не несе витрат на утримання значного за кількістю, але низькоефективного сектора дрібних і малих господарств, які в основній своїй масі є збитковими. Їх землі і майно перейшли б в розпорядження більш ефективних господарств. За рівності інших умов є можливість знизити податки з усіх суб'єктів господарювання.

Зрозуміло, що для деяких видів продукції, з врахуванням певних конкретних умов, розподіл і дотації необхідні. Але вони мають бути ефективними і сприяти зростанню виробництва з мінімальними витратами. Особливо важливим є посилення контролю з боку держави, щоб уникнути обману з боку тих, хто розподіляє і зловживає, тобто збагачується за рахунок державних коштів.

Разом з тим, цінова підтримка здійснюється в усіх країнах з розвиненою ринковою економікою. Держава надає підтримку дрібним фермерам, насамперед, із метою збереження образу життя аграріїв і водночас гальмуючи депопуляцію. Тобто йдеться про соціальний аспект проблеми. США не можуть піти на "ліквідацію" близько 0,5 млн ферм (22,6 %), враховуючи необхідність зайнятості їхніх власників, забезпе-

чення їм нових джерел доходу, порушення традиційного сільського укладу тощо. Інакше кажучи, масова ліквідація дрібних ферм (насилля чи через ринкову конкуренцію) стала б особистою трагедією для більшості їхніх власників, здатна стати "соціальним дестабілізатором" у суспільстві.

Саме з цих позицій стає зрозумілою державна політика щодо дрібнобізнесового й малого секторів в аграрній сфері США. У соціальному плані державі вигідніше їхнє збереження, ніж забезпечення вивільнених власників ферм житлом, роботою, грошовою допомогою тощо [1].

Отже, дотація цін державою зумовлена, насамперед, соціальним чинником. В економічному аспекті вона є штучною підтримкою нерентабельних або низькорентабельних господарств. При "вільній грі ринкових цін" вони потерпіли б банкрутство, а їх місце зайняли б більш рентабельні господарства.

Аграрна політика держави в Україні щодо ціноутворення на продукцію сільського господарства, безперечно, повинна враховувати зарубіжний досвід. Водночас зважити на особливості, що притаманні національній економіці і її аграрному сектору зокрема. Насамперед, це нестаток бюджетних коштів, необхідних для цінової підтримки, а також можливого більш ефективного їхнього використання за іншими напрямками підтримки розвитку сільського господарства. При перерозподілі коштів із держбюджету можливі їх значні втрати із-за корумпованості державних чиновників, причетних до цього процесу. Важливо врахувати й ту обставину, що в Україні відстала господарська структура з точки зору розмірів агрогосподарств. У цілому вона поки що не відповідає не тільки постіндустріальній, але й індустріальній моделі сільського господарства. Достатньо вказати, що у 2010 р. частка практично мануфактурних домогосподарств аграрного профілю — "господарств населення" у загальному виробництві валової продукції сільського господарства — становила 55,1%. А тому необхідно звернути увагу на соціальний аспект розвитку аграрної сфери економіки, стан села зокрема. Науковці ведуть мову про його занепад і руйнацію. І це відповідає дійсності.

До сектора великотоварних агроструктур в Україні можна віднести усі сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств. В ньому у 2010 р. було вироблено 39,9% валової продукції галузі. У його складі особливо перспективними є формування, в яких поєднуються функції другої й третьої сфер АПК. Деякі науковці навіть вважають, що на засадах вертикально інтегрованих агроструктур "...формується принципово новий тип аграрної економіки. Саме

інтегровані сільськогосподарські підприємства є найбільш прибутковою (перспективною) організаційною формою господарювання (моделлю) у сучасному аграрному секторі" [4, с. 96; 103].

Можна дискутувати з приводу формування нового типу аграрної економіки. В той же час очевидним є той факт, що агропродовольчі структури мають можливість реалізувати продукцію кінцевим споживачам і привласнити всю новостворену вартість. Тобто вони не потребують цінової підтримки з боку держави.

У контексті останньої, напевне, найбільш важливим є врахування тієї обставини, що в Україні диспаритет цін прийняв загрозливі форми. Особливо це стосується цін на продукцію агровиробників. На цьому ринку не розвинена ринкова інфраструктура, для нього характерним є панування посередників, яким вигідна тонізація ринкового середовища. В Україні в зародковому стані знаходиться кооперування агровиробників з метою концентрації постачально-збутових і обслуговуючих функцій. В результаті агровиробники недоодержують значну частку новоствореної ними вартості. Її привласнюють в основному посередники. Як наслідок, існує низька прибутковість і рентабельність в сільськогосподарських підприємствах. Певні позитивні зрушення за останні роки тут є, але вони поступаються дореформеному стану і, головне, не дають змоги здійснювати розширене відтворення на інноваційних засадах. Так, у 2010 р. рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах становив 21,1%, а в 1990 р. 42,6% [7, с. 52]. Прибутковість аграрного сектора у цілому явно недостатня для здійснення розширеного відтворення на інноваційних засадах.

Водночас відсутність належних коштів у держави не дає їй можливості здійснювати відчутну підтримку цін на продукцію агровиробників. А тому регуляторну політику держави за цим напрямом доцільно здійснювати за наступними напрямками.

1. Виходячи з того факту, що господарства населення виробляють більше половини валової продукції сільського господарства, держава мала б сприяти створенню й розвитку різних кооперативів, членами яких були б власники сільських домогосподарств. Сьогодні, як відомо, посередники диктують їм ціни. І тільки значною мірою натуральний характер цих господарств забезпечує їхню життєдіяльність. У середньостроковій перспективі держава має сприяти розвитку сектора особистих господарств населення, зростанню їхньої товарності та трансформації в сімейні ферми. Саме це є підґрунтям формування середнього класу на селі, збереження села як такого, збільшення зайнятості і т.ін.

2. Розробка і реалізація цільових програм розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, формування й підтримка інформаційної мережі послуг щодо накопичення та надання суб'єктами ринку достовірної інформації про кон'юнктуру на внутрішніх і зовнішніх ринках.

3. Використання державою заставних цін, тобто мінімально гарантованих цін, за якими агровиробники можуть передати продукцію державі на тимчасове збереження у випадку, коли ринкові ціни нижчі від заставних. Фактично йдеться про отримання кредиту від держави під заставу продукції. При цьому її виробники отримують додатковий прибуток у розмірі різниці між заставною і ринковою ціною. Як правило, заставна ціна — це різновид мінімальної гарантованої ціни, тому додатковий прибуток невеликий. Однак головною особливістю заставних цін є те, що виробники сільськогосподарської продукції залишаються її власником і у випадку зростання ринкових цін вище від заставних реалізують її на ринку, повертають державі позику, відсотки та витрати на збереження. За умови сприятливої для виробників цінової кон'юнктури на певні види продукції, необхідності в заставних операціях не виникає.

4. Державна закупівля сільськогосподарської продукції. Тут держава виступає безпосереднім суб'єктом ринку останньої. Зрозуміло, що при цьому вона має встановити "нормальні" ціни на сільськогосподарську продукцію, які вищі від тих, які пропонують її виробникам інші суб'єкти ринку. Головною метою при цьому є зростання загального попиту на певні види продукції і відповідно цін. А для цього обсяги державних її закупівель повинні бути більш-менш відчутними для ринку. Поки що вони незначні.

5. Для України стратегічного значення в умовах вступу її до СОТ, у вільний економічний простір набуває, з одного боку, захист вітчизняних аграріїв через ставки митного збору та інші форми митного обмеження на ті види продукції сільського господарства, які Україна спроможна виробляти сама (особливо продукції тваринництва), з іншого боку — підтримка державою експортної орієнтації, особливо зерна.

6. Стратегічно важливим для України на сьогодні є узгодження вітчизняних стандартів продукції сільського господарства з міжнародними нормами, поширення такої інформації серед агробізнесових структур.

7. Держава повинна сприяти формуванню й розвитку біологічного агровиробництва, органічного землеробства. Попит на ринку органічної сільськогосподарської продукції стрімко зростає. Її виробництво відповідає інтересам як аграріїв, так і всього населення (її споживання поліпшує здоров'я нації).

ВИСНОВКИ

Державне регулювання і підтримка розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринку є об'єктивною необхідністю, пов'язаною із його особливостями і суспільним значенням (забезпечення продовольчої безпеки країни). На сьогодні накопичений чималий досвід щодо напрямів, механізмів і засобів здійснення аграрної політики держави, які мають переважно ринковий характер. Чільне місце у їхньому складі займає цінова політика держави на аграрному ринку (підтримка державою твердих цін, здійснення безпосередніх виплат фермерам у зв'язку з високими цінами на засоби виробництва і низькими на вироблену ними продукцію). Фактично йдеться про, якщо і не усунення, то пом'якшення наслідків нееквівалентного міжгалузевого обміну щодо сільського господарства з боку суб'єктів господарювання в першій і третій сферах АПК.

Разом з тим, існуючі трактовки необхідності дотації цін агровиробникам потребують уточнення, особливо щодо можливих наслідків без такої дотації. На нашу думку, розв'язання проблеми диспаритету цін, в умовах обмеженості коштів бюджету, можливе на основі опосередкованого впливу держави на співвідношення попиту і пропозиції продукції агровиробників. Особливе значення для України в умовах засилля різних посередницьких структур на ринку сільськогосподарської продукції є формування державних або з її участю установ, які виконували б функції посередників, доведення закупленої в аграріїв продукції до кінцевого споживача. Тобто необхідні кошти для цього держава "заробить" сама. Сенс такої участі держави — еквівалентні відносини з агровиробниками.

Відносно наслідків цінового диспаритету, то вважаємо, що, виходячи з того факту, що продукція сільського господарства задовольняє найбільш важливу економічну потребу всього населення даної країни, а також є основою АПК (перша й третя сфери не можуть без нього функціонувати взагалі), то руйнація аграрної сфери неможлива. Тобто нееквівалентний обмін має певні межі. Крім того, він є каталізатором, який підсилює концентрацію сільськогосподарського виробництва, його зосередження в секторі великотоварних агроструктур. Саме в них формується більш низький рівень суспільно необхідних витрат виробництва, який "приспосовується" до монополюючих низьких цін. Диспаритет цін в першу чергу згубний для техніко-технологічно відсталих агрогосподарств, в яких недостатньо використовуються досягнення сучасного менеджменту. Зважаючи на це дотація цін — це штучне гальмування природного відбору, як головної функції ринкового механізму —

джерела розвитку продуктивних сил в будь-якій галузі.

Важливо наголосити, що ринковий механізм діє як природна сила, образно кажучи, хоча жорстко (аналогічний методу шокової терапії), але безкоштовно, йому не притаманні такі негативи державного механізму, як бюрократизм, корупційність тощо. Проблематичним є завдання раціонального поєднання державних і ринкових регулятивних методів розвитку сільського господарства. Науковці передбачають лише позитивну спрямованість такого поєднання. Проте вітчизняний досвід свідчить, що регулятивній ціновій політиці держави притаманно чимало безпідставних втручань в ринок сільськогосподарської продукції. Прикладом може бути регулювання експорту зерна у 2011 р. Напевно, кращим варіантом регуляторної цінової політики є непрямі економічні методи або коли держава стає суб'єктом аграрного ринку з метою створення конкуренції олігопольних структурам першої й третьої сфер АПК. Тоді держава буде діяти на ринкових засадах, отримувати прибуток і не буде використовувати бюджетні кошти.

Література:

1. Макаренко П.М. Структура ферм США за видами і ринковою вартістю реалізованої продукції / П.М. Макаренко, Л.Ю. Мельник // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 149—155.
 2. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 3—15.
 3. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2005. — № 6. — С. 17—26.
 4. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 96—103.
 5. Реформування сільського господарства в Україні: широке поле / За редакцією Штефана фон Крамона-Таубаделя та Людвіги Штріве. — К.: Фенікс, 1999. — 191 с.
 6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення доходності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
 7. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2010 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2011. — 386 с.
 8. 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. Vol. 1. Geographic Area Series. Part. 51. — US Department of Agriculture, NASS, 2009.
- Стаття надійшла до редакції 19.12.2011 р.*